

אלבר כהן ושאלת ארץ-ישראל

ורדה קורין-שפיר

לכאורה מעוררת תורת זו פליאה. אלבר כהן שהשתלק לפני חדשים מספר והוא בן 86 מעולם לא ביקר בארץ-ישראל. על אף העובדה שיצירתו שואבת השראתה מאהבתו לעם ישראל ולמדינת ישראל ("אחת מארצות מולדת") מעטה ביצירתו ההתייחסות הישירה ליישוב הארץ. מבחינה מעשית השתייכותו הבלתי מסויגת ליהדות הביאה לדבקות במפעל הציוני, אולם לא בלי ביקורת עוקצנית.

ההתייחסות לנושא מעניינת ביותר — כאדם שלא ביקר בארץ. ראה (כבר ב-1930) אפשרות התנגשות בין מתיישביה של הארץ הבאים מקצות עולם. שוני התרבותית נתפס בעיניו כהבדל מהותי הטעון מתח מסויים. וזאת, כאמור, שנים מספר לפני שקמה המדינה ולפני שהתעוררה שאלת מיוזג הגלויות בצורתה הנוכחית.

שאלת יחסו ליישוב ארץ ישראל לא תמיד זכתה להכנה מצד מבקריו, והדקויות שבגישתו נעלמו לעתים מעיניהם. אנו נתייחס לשאלה זו כפי שבאה לביטוי ב"אפיוזות פלשתינה" בספרו סולל שפורסם בשנת 1930. (יצא לאור: בהוצאת עם עובד 1978; תרגום: אביטל ענבר). ובספריו **אוקלמסקרים** (1938) ו-**הנועזים** (1969). יצירות אלה מוקדשות בחלקן הגדול להרפתקאות חבורת "הנועזים". לגיבורו סולל הוא מקדיש כאמור את הספר סולל, וכן את הספר **יפהיפת האדון** (1968). ראוי לציין שיצירתו הסיפורית הכוללת את חמשת הספרים האלה היא מסכת אחת. יצירתו הביוגרפית כוללת את הספר **אשר לאמי** (1954) (אשר יצא זה עתה לאור בהוצאת זמורה-ביתן-מודן; תרגום: ניצה בן-ארי) **הוא אתם אחי בני אנש** (1970) ו-**רפנקסים** 1978 (1978). הוא פירסם קובץ שירים (1921) ומחזה בשם "יחזקאל" (1930) שהועלה על במת ה"קומדי פרנסאז" בפריז.

"אפיוזות פלשתינה" מספרת על עלייתה של חבורת "הנועזים" (LES VALEUREUX) לא. אולם מי הם חמשת הנועזים?

הם סימלו של עולם יהודי שאיננו עוד, עולמה של אמו האהובה. הם מהווים "פרידה מעולם שנכחד אשר רציתי להנציח. פרידה מהגיטו שבו נולדתי, הגיטו הקסום של אמי. כבוד לאמי המתה" (הנועזים). הם מזוהים עם האם ועם זכרונות יהודים אהובים אחרים. עולמם הוא חלק אינטגרלי מ"הגיטו הקסום" של הילדות שאותו מצווה המספר להנציח. דמויותיהם — קריקטוראליות הן בלבש והן בהתנהגות ויחד עם זאת קסומות. דמויות שאינן תלת-מימדיות כמוכן המקובל ויחד עם זאת, סמלים חיים שאינם קשורים למקום ולזמן.

הרפתקאותיהם המטורפות ורגעיהם המגוחכים ביותר מזכים אותם ביחסו האוהב של יוצרם, יחס המתבטא בהכנה ובסלחנות ובקבלה.

מה אנו יודעים על דמויות אלו?

מסולל אנו למדים שחבורת "הנועזים" שייכת לענף הצעיר של משפחת סולל החיה בקפלוניה מאז המאה ה"ח (קפלוניה היא קורפו ארץ מולדתו של הסופר). למשפחת סולל ענף בכיר שהגיע לקפלוניה במאה ה"ט. זהו הענף האריסטוקרטי אשר בראשו עומד הרב גמליאל, צאצאו של ראש הגולה ו"נסין הפזורה". תאריך התיישבותה של המשפחה במקום בא לתת אסמכתא נוספת להשתרשותה העמוקה באי שטוף השמש "המטושפ מרוב יופי". גיבורינו נועזים בחיי הגיטו היהודי הרועש והרוחש ומהווים חלק בלתי נפרד מצביונו המיוחד. חמשת החברים "כחמש אצבעותיה של כף היד" שהם משפחה אחת ונשמה אחת, עולם בתוך עולם.

בהיותם ממוצא צרפתי, הם מדברים צרפתית ביניהם ("בעגה ארכאית") וזאת כדי לשמר את שפת אבותיהם שכם הם גאים, ושהיא לגביהם מקור להערצה בלתי מסוייגת. מורשת תרבותית זו מייחדת אותם משאר אנשי הגיטו, וכך אנו מוצאים אותם מעורים ונבדלים כאחת משאר יהודי האי. צורתם המזוהה ולבושם המיוחד היום סימן ההיכר הראשון המאפיין את החבורה: גבוה ורזה בצד נמוך ועגלגל, אימתן יפה-תואר בצד אדמוני-גידים-בעלי-עיניים-מלוכסנות. זקן החבורה ואביה הרוחני של שאלתיאל (דודו של סולל) הגר בשוכן יענים נטוש, והלובש מעיל ארוך בצבע האגוז; מצנפת לראשו מעל בלויתרו הלבנה וכתפיו עטופות בצעיף הודי ארוך.

החבורה מנהלת שיתוף, רוקמת חלומותיה בצוואת ועושה "עסקיה" יחדיו. כל זמנם של "הנועזים" מוקדש לבניית מגדלים פורחים וטיפוח רעיונות בלתי מעשיים. נאמר לנו ש"שיחתם קפצנית והפכפכה". כאשר אחד מהם או כולם ביחד זוכים בסכום כסף בלתי צפוי הם מזדרזים להפריחו בצורה זו או אחרת.

חולמנים, פטפטנים, חסרי יכולת לחיי מעשה, החיים מחוץ לזמן ולחוקי הטבע, מספרים סיפורים, ממציאים כדיות, יהודים אשר רגליהם ביהדות ונפשם משתוקקת לעידון של התרבות המערבית. אולם במסעותיהם, כאשר הם מגיעים למערב הנכסף, הם זוכים לקיתונות של לעג ובוז (סולל, **אוקלמסקרים**, הנועזים). ניתן לומר שגיבורינו הינם, מחד, חלק מארץ בעלת יופי מהמם; ומאידך, חלק "מסימטת הוזהב" של הגיטו, השורצת זכובים ומלאה רעש. "בעלי החלומות" הנאיבים שלפנינו מעוגנים בעולם שאין בו סימני שאלה. לא יוצלחים (לפי המושגים המערביים) אולם מלאי תבונה וספוגים בערכי אמת יציבים. חדלי אונים מול עולם-המעשה, אולם מבורכים בחיי רוח עשירים.

מבין הרפתקאותיהם הגרוטסקיות, המשמעותית ביותר הינה ללא ספק הרפתקאת א"י. שאלתיאל הזקן רכש חלקת-שדה בין יפו לעזה שעליה התיישבו שלושים בחורים

ועשר בחורות ויסדו כפר חדש בשם "כפר שאלתיאל". נאמר שהזקן זכה לחיבה ולכבוד "בחיניו בהתלהבותו ובבטלנותו", שהן שלושת תכונות היסוד בדמויות "הנועזים". ממבט ראשון נראית הרפתקת ארץ-ישראל מעשית מקודמותיה. יהודינו אוהבים את הארץ, שייכותם לעמם אינה מוטלת בספק ובנוסף "ניגשו למלאכתם ברצינות". כל המתיישבים בכפר, הנוודים לשעבר, עשו עבודה מגושמת וקיבלו גורלם באהבה. "הנועזים" עשו כפי יכולתם להשתלב בעולם שכולו עשייה והקשמת חזון הדורות. דרכם מלאה חתחתים אולם רוחם, בתחילת הדרך, עדיין איתנה.

הבקיעים הראשונים באחווה החלוצית אינם מאחרים לבוא. הם מוצאים את ביטויים בפיו של אוקלמסקרים (פנחס לבית סולל, המכונה אוקלמסקרים מכיון שהצלח. בין שאר מעלליו, לאכול מסמרים) האינטלקטואל שבחבורה, בעל המחשבה הפוריה והניסוחים המבריקים, המתלונן על היבלות שצמחו לידיו: "ראו את האסון שאירע לידי-המשכיל שלי באשמתם של הציונים הללו מירכתי רוסיה, שהולחנו לסהרה, בפולגשתינה הזאת" הציונים, הרוסים, "פולגשתינה" מה לאנשי רוח ולהם, פלשתינה היא "פוליגשתינה" ארצם של הפולנים והרוסים.

ואכן המתיישבים המזרח-אירופאים מתוארים בלשון שונה לחלוטין. הם חלוצים מעשיים, מגשימים עיקשים, יהודים גאים ורציניים. בדיחות "הנועזים" אינן פוגעות בהם ואינן זוכות להתייחסותם. אלה הם סטודנטים מקייב, מקובלים פולנים, מנהיגים ציונים ותיקים — כולם אנשי רוח חזון אשר אינם חוששים, כמדומה, לעסוק בעבודות קשות, לנפץ אבנים על הכבישים ולייבש ביצות.

הם מלאי אמונה ומעוררים זה את זה ב"פרונופיפיאות פטרויות". הנערות, כמוכן, יפות, הצעירים מלאי שמחת חיים וכולם רוקדים בלהט לעת ערב. בשעות סכנה רוחם האיתנה אינה נופלת עליהם, המקובלים מזמרים מזמורי תהילים כשעיניהם נשואות לשמים. כאשר נהרג טרטקובר, מנהיג ציוני ותיק, נמצא "ממלמל את המלים האחרונות של נאומו בקונגרס הציוני הראשון". בוני המולדת ממזרח-אירופה אינם נרתעים משום קרבן, נלחמים בגבורה בערבים הסובבים אותם, ישנים על מיטות קרשים מרופדות בשחת כאשר על ידם "ספרים סוציאליסטיים". הם רציניים, ממעיטים בדיבורים מרבים במעשים. אולם רצינותם תהומית. שום הומור אינו משתרבב במעשיהם ובהווייתם. הם הבונים, העושים את המלאכה. את החלומות והפטופטים הם משאירים לאחרים.

בחרבתם מרגישים "הנועזים" כאילו היו נטע זה. לאחר שנלחמו לצידם בחירוף נפש ואיבוד שניים מחבריהם בשדה הקרב, מוצאים הנותרים דופי הן במולדתם החדשה והן במתיישביה. "כלום יהודי רוסי אני או בן ארצות הערפל שאתייגע כאן? הרוסים הללו מה לי ולהם, אני שמיהודי השמש אנוכי"? ארץ-ישראל נתפסת כמקומם של ה"אחרים". במקום אחר אומר אוקלמסקרים "נמאס לי. ואם לומר את כל מה שבלבי: יש כאן יותר מדי ערבים ואין זה היגייני לבריאותי. זהו, אולם גם מספרם של היהודים מרובה מדי. חשש אנוכי כי איעשה לאנטישמי ואערוך פגורום, חי נפשי. יותר מדי בני יעקוב שורצים כאן... אני נכסף לראות נוצרים". בעיני חברו, אין הארץ שוקקת חיים די-הצורך. החלום ההופך למציאות "משעמם" ועושה את יהודינו אוטו-אנטישמיים. העבודה והעשיה היומיומית אינן מתאימות, לדבריהם, לאופיו של העם היהודי, שהם נציגיו. העם הנבחר הוא כמלח, ואת המלח יש לפזר על פני האדמה, ולא לרכזו. "אצה לי דרכי לצאת ולהמליח את ארצות תבל" אומר אוקלמסקרים.

אולם גיש הורות והרגשת הפער אינם רק פועל יוצא של אורח החיים שנכפה על "הנועזים". הזרות מקורה גם בהבדלי השפה, הצורה והמנהגים. במהלך אירועים אלה אומר אוקלמסקרים: "הרוסים האלה, יש להם אף שאפשר לשתות עליו קפה, חי נפשי, ואחרי כן לשכב לנוח בצילן". הפער בין גיבורינו אנשי ארץ השמש והמתיישבים הרוסים והפולנים נתפס כהחלט כפער בין שתי תרבויות. הדבר בא לביטוי לא רק באפיוזות זו אלא גם בספרים האחרים המוקדשים להרפתקאות "הנועזים" (הנועזים, אוקלמסקרים שעדיין לא תורגמו לעברית). יהודינו חוזרים ומדגישים בכל הזדמנות את שרשיהם האציליים ואת מוצאם המכובד לעומת "אוכלי הקרפיון-הקר", ילידי ארצות הקור שמוצאם אינו ברור. "אנחנו, יהודי השמש בעלי המזג הדברן והאבירי, אנחנו, יהודי הים בעלי המנהגים היפים, צאצאיהם של יהודי ספרד... מה צורך לנו היהודים פולנים אלה, בעלי המכבא הנורא, אוכלי קרפיון-קר" אומר אוקלמסקרים כאשר הוא "מרכיב", בעזרת חבריו, את הממשלה העתידה במדינת ישראל הריבונית (אוקלמסקרים); וחברו שאלתיאל עונה לו ביישוב-הדעת: "אם מוצאם נחות משלנו אין זו אשמתם". גם שפתם משמשת נושא ללעג. לדברי האחד, היהודים הפולנים "מגעילים" בצורת דיבורם, והשני תוהה אם "דיברו גרמנית בזמנו של דוד המלך". היגויים העברי "כושר במקום כשר, טליס במקום טלית" אינו משאיר את "הנועזים" אדישים. אלה רואים עצמם "יהודים מובחרים מהגזע הספרדי", צאצאי הישרים של המלך דוד. בכוא היום, לכשתקום המדינה המיוחדת, הם מתכננים להעביד את יוצאי אשכנז בתורת משרתים, ולא להשאיר בידיהם משרות בכירות של נציגים ושרירים. וכל זאת למה? בגלל הוולגאריות וחוסר העידון שבהליכותיהם.

גישה הלגלגנית של "הנועזים" אינה מצליחה להמעיט מההערכה הרבה השמורה במובלע ל"יהודי ארצות הקור" לאורך כל היצירה. הם החלוצים הרציניים הנושאים בעול התחדשותו של העם במולדתו. הם אנשי המעשה לעומת יהודי השמש-אנשי החלום.

אולם מנת הכבוד וההערצה שזוכים לה המתיישבים המזרח-אירופאיים מצידו של הסופר, גדולה ככל שתהיה, אינה יכולה להעיב על ההזדהות העמוקה, הניכרת ביצירה, עם חבורת הגיבורים הקפלוניים. על אף העובדה שגם יהודי המזרח וגם יהודי המערב נושאים ערכי-אמת ודבקים בעולם של מוסר ובאמונה בעתידו של עם במולדתו, מעדיפים "הנועזים" לצאת ו"להמליח את האדמה". אסור לו למלח להיות מרוכז במקום אחד. הם חוזרים ומזכירים בשיחותיהם השונות את סכנת "הנורמליזציה" של עם ישראל בארצו. יש חשש, לדבריהם, שהיא שאנן ו"בלונדיני כמו ההולנדים" שתקדו של עם ישראל ישנה ממשלת העמים האחרים: זהו עם הרוח ואין הוא מסוגל להתיישבות בארץ ובלבנית מפעל שאינו מעולם הרוח.

תלישותו המחומר היא העושה את כוחו וייחודו והמאפשרת לו למלא את ייעודו: הפצת אור בחשיכה ושימור ערכי האמת לאנושות כולה.